

Mälupaik Tallinn

Mõtteid tema siluetist

Jaan Undusk

Mälupaiga (ld. *locus memoriae*, pr. *lieu de mémoire*, sks. *Erinnerungsort*, *Gedächtnisort*, *Ort des Gedächtnisses*, ingl. *place of memory*, *realm of memory*, *memory site*) mõiste on ajaloolaste seas olnud kasutusel juba vähemalt veerand sajandit.¹ Mälupaik on mingi inimkoosluse kollektiivses mälus suure sümboolse tähenduse omandanud märk, milleks võib olla reaalne või kujutluslik koht (Võnnu, Vargamäe), aegruum (muistne vabaduspõlv), isik (Georg Ots, Kalevipoeg), ese (sinimustvalge lipp), amet või seisus (peremees, parun), asutus (Eesti Kirjameeste Selts), sündmus (Ümera lahing, Viru vanne), teos („Koit ja Hämarik”), toit (kama), käibeväljend („me võidame niikuinii”) jne. Alustrajav on olnud prantslase Pierre Nora koostatud seitsmeköiteline koguteos „Mälupaigad” (*Les lieux de mémoire*, 1986–1992) ning Etienne François’ ja Hagen Schulze kolmeköiteline „Saksa mälupaigad” (*Deutsche Erinnerungsorte*, 2001), millel on olnud järgijaid ka teiste rahvaste seas. Eesti uurijaist on mõistet kasutanud näiteks Linda Kaljundi ja Karsten Brüggemann, vaadeldes Eesti ajaloo mälupaikadena Pirita kloostrit, Tallinna, Narvat ja Siberit.²

Tallinnast kui mälupaigast kõneldes tuleks alustada selle erilisest visualiseeritusest: ilmselt on vaid vähesed linnad talletatud kultuurimällu nii isikupärase siluetina, nagu seda on Tallinn vaatega merelt. Muidugi on oma nähtavad sümbolid olemas igal linnal, alates juba vanadest vapiloomadest; sagedasti on selleks ka mõni tähendusrikas ehitis või selle detail. Berliini kaubamärgiks on Brandenburgi väravad, Tallinna omaks Raekoja torni sõjasulase figuuriga tuulelipp Vana Toomas aastast 1530. Kuid need on kujundid, mis esindavad linna põhimõttel „osa terviku asemel”, võiks öelda ka et autoritaarselt, sest nad tõstavad esile mingeid oletatavalt eriti üldistusjõulisi üksikobjekte. Linna siluett või panoraam seevastu ei taotle tema tunnusmärgina rõhutada mitte mõnd üksikut efektsust või tähtsale ajaloolisele sündmusele viitavat rajatist, vaid eeskätt linna arhitektuurilist ja funktsionaalset terviklust.

Muidugi ei mahu ühelegi panoraampildile ära kõik linna majad, siingi kehtib valik, üldistus ja kompositsiooniline hierarhia. Tallinn, nagu kõlab tuntud laul, on tornide linn. Temas on säilinud veerandsada kunagisest enam kui 40 linnamüüri tornist, millest mõned

¹ Kirjutise aluseks on ettekanne *Deutsches Kulturforum östliches Europa* (Potsdam) ja *Nordost-Institut*’i (Lüneburg) korraldatud kõnekoosolekul „Tallinn – Euroopa kultuuripealinn 2011” 8. aprillil 2011 Berliinis. Asendamatu abimees on kodulinna tundmaõppimisel olnud entsüklopeedia „Tallinn” (kd. 1–2, toim. J. Tamm, L. Pool jt. Tallinn, 2004).

² L. Kaljundi. Pirita klooster Eesti ajaloomälus: mitte ainult kloostrit taga metsas. – *Kunstiteaduslikke Uurimusi* 2007, nr. 4, lk. 111–140; K. Brüggemann. Narva – ein Erinnerungsort der estnischen und russischen Geschichte. – *Ostseeprovinzen, Baltische Staaten und das Nationale. Festschrift für Gert von Pistohlkors zum 70. Geburtstag.* Hrsg. N. Angermann, M. Garleff, W. Lenz. Münster, 2005, lk. 635–661; K. Brüggemann. Geteilte Geschichte in Estland? Ein Vergleich konkurrierender Erinnerungsschichten in Tallinn (Reval) und Narva. – *Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte. Neue Folge*, Bd. XV/2006. Lüneburg, 2007, lk. 221–252; K. Brüggemann. Sibirien als Erinnerungsort der estnischen Geschichte. – *Transnationale Erinnerungsorte. Nord- und südeuropäische Perspektiven.* Hrsg. B. Henningsen, H. Kliemann-Geisinger, S. Troebst. Berlin, 2009, lk. 91–108.

sirutavad oma pea ka siluetti. Tooni annavad aga Tallinna siluetis kirikute tornid (Toomkirik, Niguliste, Kaarli, pisut ka Pühavaimu), Raekoja torn ning Toompea kindluse kõrgeim kaitsetorn Pikk Hermann. Dominantfiguur selles ansamblis on kahtlemata linna suurima keskaegse ehitise, Oleviste kiriku gooti kiivriga torn, mis 16. sajandi algul olevat olnud isegi maailma kõrgeim (tookord 159 meetrit, täna 124 meetrit). See on tegelikult linna ainus gooti stiilis kirikuküiver, aga tema mõju linnapildile on nii valdav, et Tallinna siluetti peetakse sagedasti ehtsalt gootilikuks – nagu ka linna ennast, mille katuseviiludes gooti kolmnurk hästi silma torkab. Tallinn kui tornide linn omandas enam-vähem praeguse ilme tegelikult alles 17. sajandil,³ siis, kui maneristlik-barokne iha väljavenitatud proportsioonide järele näis eriliselt takka kihutavat just linna torniehitust, arhitektuurset tungi vertikaalsusse. Raekoda ja Pühavaimu kirik, mis teineteisele üle endise Uue turu silma vaatavad, on ehedaimad näited neist kaelkirjakhooneist, mida see tung sünnitas. Seesama rahutu stilistika harrastas ka kontrastide ühendust, mille näiteks on nii Raekoda kui ka Tallinna vanimad kirikud oma gooti tüve ning manerismi või barokki kalduva dekooriga.

Niisiis on iga siluetti peamine sõnum ometi linn kui tervik. Võib-olla on see juhuslik kokkulangevus, aga mulle näib, et Tallinna kui mälupaiga mõistmisel siiski oluline: Tallinna kirkaim tunnus on tema siluett ja Tallinnas on vähe efektseid üksikobjekte. Tallinnas ei leidu selliseid esteetiliselt suurejoonelisi ehitisi nagu Suurkirik Helsingi Senati väljakul koos selle ees kerkiva trepistikuga, nagu kullatud kübaraga Iisaku katedraal Peterburis või Riia juugendstiili pürjelimajad, mille rohkeid uhkeid fassaade on soovitatud „pikalt ja hoolikalt uurida“⁴. Vist küll ainult Raekoja plats on Tallinnas see koht, kuhu külalise, kes kohe ja kiiresti midagi erilist tahab kogeda, kindla peale võib saata: siin näeb ta ainust keskaegset raekoda Baltimail koos selle omapärase minaretitaolise torniga (mis baltisaksa pärimuse kohaselt andvatki tunnistust kultuurivahetusest Oriendiga)⁵ ja siin seisab ta keset väljakut, kuhu eri nurkade all suubub küll kaheksa tänavat, ent mis mõjub suletult otsekui suur saal lahtise taeva all. Aga siingi annab tooni esmajoones ansambel.

Tallinna ei valitsegi mitte arhitektuurilised üksikobjektid, vaid pigem üldisemad kompleksid või ansamblid. Tallinnas on ainulaadne keskaegne vanalinnakompleks, mille kohal kõrgub Toompea, kust võib nautida miljonidollarist vaadet linna erinevatele osadele. Tallinnas on piki lahe randa paiknev meremaastikukompleks, mis nagu Raekoja platski võib oma avatuse ja suletuse kummalise kokkukõlaga. Tallinna kõige iseloomulikum asukoht on villaderajoonis, Nõmme linnaosas, ei leidu luksuslikke imeehitisi; mis seal mõju avaldab, see on 1930. aastate funktsionalistlikku tüüpi hoonete kokkuvõttes üsna esinduslik koostis. Tallinnas on ühe Euroopa pealinna kohta haruldasi puumajade piirkondi isegi kesklinnas, mis küll 1944. aasta märtsipommitamise aegu sai rängalt kannatada. Kui Riias kehtis uute puumajade ehitamise keeld, siis Eesti pealinnas püstitati kivitrepikoja ning kaunis avara õueaiaga puitelamu ehk nn. Tallinna maju ohtralt just 1920.–30. aastail; neis võiks kajastuda eestlaslik linna- ja maakultuuri sidususe idee.⁶ Ja miks ei pidanud ehitatama puidust

³ S. Karling. Tallinn. Kunstiajalooline ülevaade. Tlk. V. Beekman. Kommenteerinud K. Markus, K. Kodres. Tallinn, 2006, lk. 102–106.

⁴ A. Kolbergs. Riga – Portrait einer Stadt. Parks und Boulevards der Neustadt. Gebäude im Stil des Eklektizismus. Riga als Jugendstilmetropole. Riga, 1999, lk. 106.

⁵ Vt. nt. O. von Taube. Kuningas Karl XII ainus armastus. Tlk. J. Undusk. – Vikerkaar 1993, nr. 10, lk. 7. Ka J. Maiste seob Raekoja arhitektuurilise omapära ristsõdade aegu arenema hakanud kristluse ja islami kultuurivahetusega: J. Maiste. Põhjamaade palazzo. Tallinna Raekoda ja Euroopa kultuuriruum. – Tallinna Raekoda. Tallinn Town Hall. Koost. M. Raisma. Tallinn, 2004, lk. 59. Raekoja torni võrdlemine minaretiga on olnud üsna tavaline, vt. nt. Dr. Bertram [G. J. Schultz]. Baltische Skizzen. 4. tr. Reval, 1904, lk. 180; E. Liiver-Holmström. Tallinna Raekoda. Aeg ja lugu. – Tallinna Raekoda. Tallinn Town Hall, lk. 62.

⁶ M. Kalm. Eesti 20. sajandi arhitektuur. Tallinn, 2001, lk. 135–136; Tallinna maja. Hoonetüübi areng ja säästev uuendamine. Koost. M. Sepp. Tallinn, 2008.

maal, mis oli metsa täis. Hästi hooldatud puumaja kestab kaua ning on elukeskkonnana tervislik. Täna Tallinnas on tänavaid, kus kordaseatud puumajade rühmad suudavad tekitada juba elitaarset igatsust.

Niisi on Tallinn kahtlemata Eesti tähtsaim arhitektuuriline mälupaik, millel on ka rahvusvaheline maine, kuid Tallinnast ei tasu otsida ehitisi, mille ees kaua imetledes seista. Siin tuleb pigem jalutada, ringi käia, nautimaks mõne ajaloolis-geograafilise ansambli üldist vaimu. Just seetõttu, et kõik ei ole viimseni üles vuntsitud ja Lääne-Euroopa tasemel korda seatud, on siin ehk säilinud rohkem nii keskaega kui ka 19. sajandit.

Ent ajalooliselt tähtsaim on olnud Tallinnat kui mälupaika koondav siluett, „ilmselt maailmas tuntuim Eestiga seotud visuaalne motiiv”⁷. See on olnud Põhja-Euroopas niisama äravahetamatu visiitkaart, nagu on laiale maailmale New Yorgi *Manhattan skyline*. Tallinnat ja New Yorki ühendab see, et mõlemad linnad kerkivad otse merest ja on seega tasapinnalt hästi jälgitavad. Just see loob eeldused linna silueti nii-öelda semiootiliseks markerituseks. Me tunneme vanemast ajast ka maismaa poolt joonistatud Tallinna panoraame, kuid neis napib Tallinnale ainuomast karakterit ja mis peaasi – need on linna kasvades oma tunnetusliku tähtsuse kaotanud.

Vaade merelt on aga aastasadu säilitanud oma hästi äratuntavad tunnused, kui ka uusehitised on seda modifitseerinud ja mõne meelet ta isegi ära rikkunud. Meri ongi tähtis, ehkki enamasti nähtamatuks jääv osa Tallinna panoraamist, tema ees laiuv looduslik vaatlustasand. Merd ei saa õnneks täis ehitada, ehkki pole puudunud drakoonilised katsed selleski suunas. Veel aastal 2007 plaanis linnavalitsus püstitada Tallinna lahte 100 meetri kaugusele rannast 21 meetri kõrgust Kalevipoja kuju. See oleks lahe idaküljest paistnud otsekui Glehni Kuradi teisik Tallinna tornide ees. Mis sobib metsa, ei passi merre. Tallinna lahe ilu peitub tema puhta joonega ääristatud lagedas vees. Ei ole kunstnikku, kes sellele midagi olulist lisada suudaks.

Kuigi Põhja-Euroopa pealinnad on kõik ühtlasi meresadamad, on Lüübeki Academia Baltica asutaja Dietmar Albrecht suutnud hästi välja tuua just Tallinna eriliselt avatud kontakti merega. „Reisija peaks Põhjamaa pealinnadele lähenema mere poolt,” kirjutab ta. „Lüübek, Gdansk (Danzig), Kaliningrad (Königsberg), Riia paigutuvad sisemaa poole; Trave ja Visla jõgi, Visla laht ja Daugava panevad kannatuse proovile, enne kui linnade tornid paistma hakkavad. Oslo avaneb samanimelise fjordi põhjas nagu teatrilava. Sundi-äärsetest villadest ja lossidest mööda sõites saavutab Kopenhaageni rikkus haripunkti Nyhavis või Christiansborgi lossi ees. Stockholmi avamäng on sinirohekas skääriaed ja selle vaskpunane suverööm. Teispool Suomenlinna merekindluse läbikäiku särab merre kuhjatud graniidi kohal lausvalges Helsingi Suurkirik. Ainult Tallinn tõuseb vahetult otse merest, ühes Toompea ja all-linna, oma Toomkiriku ja aadli kindlustatud elupaikade, Oleviste ja Niguliste kiriku, Raekoja ja Pühavaimu kiriku nõelteravikega.”⁸

Tallinna silueti kultuurimällu talletamisel on suur koormus olnud kilul, väikesel rammusal kalal, „kelle kaudu on Tallinnale vahest rohkem reklaami tehtud kui muul teel kokku”⁹. Tallinna kilu (ajaloolise segakeelse nimega *Revaler Killo*, inglise keeles *Killo of Reval*) on üsna keerukasse võrdsesegusse laagerdatud Läänemere heeringaline, mis oli tuntud eksportartikkel juba 18. sajandil. Igatahes räägib reisimees Johann Georg Kohl 1830. aastail „kuulsast kilust”¹⁰. Selle konservkalakese karbile või karbietiketile on

⁷ A. Kokk, A. Eilart. Kilukarbisiluett vene ärimaestelt pärit? – Eesti Päevaleht, 5. jaan. 2011.

⁸ D. Albrecht. Von Tels-Paddern bis zur Fischermai – Neun Kapitel Lettland und Estland. Orte, Texte, Zeichen. (Colloquia Baltica, 16). München, 2008, lk. 283.

⁹ H. Peets. Tallinna kilud. Tallinn, 1943, lk. 4. Vt. ka: A. Juske. Tallinna kilu. – Käsmu Meremuuseumi Toimetised, nr. 4. Toim. A. Vaik. Käsmu, 1999, lk. 34–40.

¹⁰ J. G. Kohl. Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Esthland. Theil 1. Dresden–Leipzig, 1841, lk. 284.

vähemalt rohkem kui sajandi jooksul olnud joonistatud Tallinna lahelt avanevaid vaateid, sageli ka linna siluetti, kus aukohal enamasti ikka Oleviste kirik. Linna silueti stilisatsioonides esineb naljakaid ideoloogilisi nihkeid, nii näiteks tundub ühel varasel Eesti NSV kilukarbil kõige kõrgemaks torniks olevat tõstetud Nevski katedraali sibul. Kilust sai Tallinna meriseim sümbol, Tallinn oli laulu kohaselt kilulinn ning tallinlasi hüüti kohalikus balti kõnepruugis *Kiloheimer*’iteks¹¹, mida võiks tõlkida nii kilukondlaseks, kilulinlaseks kui ka kilukoduliseks. Igatahes oli tegu tõeliste mereelanikega. Kui 1990. aastate algul hakati mängima Tallinna Ülikooli loomise mõttega, siis laskis tollane Tartu Ülikooli rektor Peeter Tulviste käibele lendsõna, et „Tallinna ülikool” oleks umbes seesama vastuolu mõisteis, mis „Tartu kilud”, loogiline *contradictio in adiecto*. Selles vaimukuses väljendus ühtlasi eestlase teadvusse sügavalt juurdunud arusaam Tallinnast kui mereäärsest kaubalinnast vastandina Tartule kui sisemaa Emajõe Ateenale ehk uue- mas kõnepruugis – rahvuslikule kampusele. Tänapäevaks on kunagise Tallinna „kilukooli” (Kalatööstuslik Merekoool) kõrval ellu kutsutud ka Tallinna Ülikool ning üks eesti keele seismisi vastuolusid seega ületatud, kuid Tartu kilud jäävad vist igavesti niisamasuguseks oksüümoroniks nagu Berliini laht.

Tallinna selge sakilise joonega kaugele paistval siluetil on suur psühholoogiline tundlikkus ja ka sellest tulenevad ohud. Vead tema täiuslikkuses häirivad kergesti silma ning tekitavad linnaelanikes ärevust. Kui Tallinnas mõni kirikutorn põleb, siis teab igaüks, et kahjustada ei saa mitte ainult üks hoone, vaid kogu linna au. Tallinna silueti võtmefiguur Oleviste kirik põles nii 1625. aastal (uus torn valmis 1651)¹² kui ka eriti rängalt pikselöögi tagajärjel 1820, jäädes siis poolteiseks aastakümneks tornita. Viimasest perioodist pärit Tallinna üldvaated, näiteks Johannes Hau guašid või Karl Ferdinand von Kügelgeni oli- maalid, tekitavad ängistava tunde: linn ei ole enam hästi äratuntav, sest puudub Oleviste tornikiiver, Tallinna eritunnus, linna silueti võti.¹³ 1684 olid maha põlenud nii Toomkiriku kui ka Pühavaimu torn, mida hakati tookord viivitamatult taastama, kuid rahapuudus tõmbas tempo vähemalt Toomkirikus alla.

Ajalooliselt suurim löök tabas Tallinna 9.–10. märtsi öösel 1944, kui umbes 300 Nõuko- gude lennukit pommitas teda kahe lainena kella poole seitsmest õhtul kuni kella kolmeni öösel (tollal kehtinud Berliini aja järgi). Niisiis sai Tallinn enam-vähem samasuguse karistus- aktsiooni osaliseks kui enamik Saksamaa linna liitlaste käe läbi umbes aasta hiljem. Hjalmar Mäe, Eesti Omavalitsuse juht Saksa okupatsiooni aastail 1941–1944 ja niisiis eelduste kohaselt üks paremini informeeritud isikuid on välja käinud uskumatu oletuse, et Tallinna pommi- tasidki tol ööl hoopis inglased (või venelased inglaste taktikepi all), sest rünnakustiil olnud seesama, mis hiljem Dresdeni ja teiste Saksamaa linnade hävitamisel.¹⁴ Igatahes hävis ligi 1500 elumaja ehk peaaegu kolmandik Tallinna elamispinnast, kannatada sai üldse üle poole

¹¹ Dr. Bertram. Baltische Skizzen, lk. 116.

¹² Tookordset tornikiivrit Olevistet võib näha näiteks ühel 1630. aasta paiku tehtud sulejoonistusel ning Adam Oleariuse reisikirja illustratsioonil (K. Kodres. Väike, aga vapper Numantia linn. Tallinna representatsioonid 16.–18. sajandil. – Vana Tallinn XXI (XXV). Modus vivendi III. Tallinn, 2010, lk. 232–236). Vt. ka: A. Olearius. Täiendatud uus reisikirj Moskoovia ja Pärsia teekonna kohta. Tlk. I. Leimus. Tallinn, 1996, kaas.

¹³ Vt. nt. pilte artiklite juures: H. Peets. Johannes Hau. – Vana Tallinn I. Tallinn, 1936, lk. 19–27; M. Teemus. „Ära võõrale maale, kaugetesse paikadesse ...” Johannes Hau (1771–1838) kosmoraama. – Kuus baltisaksa kunstnikku. Koost. A. Untera. Tallinn, 2008, lk. 97–98. Vrd. ka V. Vaga. Kunst Tallinnas XIX sajandil. Tallinn, 1976, reproduktioonid 64 ja II–III; A. Untera. Tallinna vaated ja kunstikaupmees Dominico Avanzo. – Vana Tallinn XXI (XXV), lk. 169.

¹⁴ H. Mäe. Kuidas kõik teostus. Minu mälestusi. 2. tr. [Muraste, Harjumaa], 2005, lk. 272. Vt. ka: Tallinn tules. Dokumente ja materjale Tallinna pommitamisest 9/10. märtsil 1944. Koost. J. Kivimäe, L. Kõiv. (Tallinna Linnaarhiivi Toimetised, 2). Tallinn, 1997, lk. 201–202. Värskeim uurimus seda võimalust ei toeta, vt.: T. Lias. Tallinna õhutõrje 1944. aasta märtsipommitamise ajal. – Akadeemia 2010, nr. 3, lk. 417–434.

Tallinna kilude karbietikette 1920.–1970. aastast. Foto: Eesti Meremuuseum.

kõigist linna hooneist.¹⁵ Vanalinna olid võidukad väejuhid otsustanud põhiosas küll säästa, kuid oma torni kaotasid nii Raekoda kui ka Niguliste kirik. Kirjanik Karin Saarsen, Eesti Kaitseväe peastaabi kõrge ohvitseri Villem Saarseni tütar, kes elas perega Toompeal, on tolle öö palangu talletanud ültvaates oma erootilisse novelli „Ülim õnn”: „Oode seirab Niguliste torni katust, millest veel vaid kella hoidev tala alles. Läbi katkiste aknaklaaside tungib tuppa hapukat kõrbelõhna. Lossiplatsil keerutab tuulekeeris klaasipuru hunnikud klirisema. Siis langeb mõlema silme ees punakalt hõõguv kell kiunudes murduva tala küljest torni sisemusse. Mis vapustab kui sureva looma sõnatu kaebekarje. Oodelt röövib kirikukella kiljuv appihüüd viimse enesevalitsuse riisme. Viskab ennast kuhjas kardinate peale põrandale ja hakkab rusikaid tagudes meeletult kisendama: „Ma ei taha seda enam näha. Ma ei taha, et linn hävib. Et me siin üleval elusana sisse põleme. Ma ei taha surra. Ma pole veel saanudki elada...”¹⁶

Selle hävingu taustal jõutakse elu mälestusväärseima seksuaalse kõrghetkeni. Needki paradoksid on mitteparaadliku kultuurimälu osa.

Aastakümneid seisis Niguliste tömp torn vanalinna servas otsekui poolitatud kolbaga hiiglane, kellelt aju on eemaldatud – kõnekas märk juhatamaks sisse nõukogude aega. Võimalik et pisut ka neid psühholoogilisi asjaolusid arvestades oli nõukogude juhtkond juba 1944. aasta lõpul või 1945. aasta algul hakanud levitama kumu, nagu pommitanuks linna puruks saksa natsid. Arenes välja tõeline *doublethink* (topeltnõtlemine) George Orwelli tähenduses: Tallinna põliselanikud teadsid, et linna pommitasid puruks venelased, paljud uusasukad aga – et sakslased; viimast varianti levitas muidugi ametlik propaganda, tõsisem historiograafia oli sunnitud teemat vältima. Kõige selle tulemusel tõstis üha enam pead

¹⁵ Tallinn tules, lk. 92. Vt. ka J. Kivimäe saatesõna samas lk. 24–30.

¹⁶ K. Saarsen. Vallutajad. Novelle. Stockholm, 1967, lk. 141.

arusaam, et Tallinna pommitamise asjaolud on segased, suuliselt pärandatav ajaloomälu umbusaldas end üha enam, propagandapaber kippus saama ürikuks.

Mina ei suutnud lapsena mõista, kuidas on võimalik, et üks linn pommitatakse kõigi silme all puruks, aga pärast ei teata, kumb sõdivatest pooltest seda tegi: ametliku seisukoha järgi sakslased, aga „tegelikult” venelased. Igatahes oli see vist esimene kord, kui tajusin, et Eesti seisukohalt ei pruukinud tollal olla suurt vahet Natsi-Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel. Vähemalt mingit tunnetuslikku momenti siis selline segastamine pakkus.

Linna siluett jättis aastaid kõndistatud mulje. Aga selle nägemine oli nüüd nagunii ideoloogiliselt kitsendatud lõbu, sest reisilaevaliiklust Tallinna sadamast enam ei toimunud, kui välja arvata sõidud Tallinna asutuste Aegna saare puhkekodudesse. Muidugi oli linna panoraam vaadeldav ka Tallinna lahe Pirita- ja Merivälja-poolselt idakaldalt. Alles 1965. aastal avati uuesti reisilaevaliini Helsingisse. Seetõttu jääb arusaamatuks, mida pidid 1950. aastate noored tundma, kui nad lugesid Paul Rummo ilmselt „klikeaegsetel” elamustel põhinevat üleskutset imetleda Tallinna merelt:

Vist saab pilti ülevamat
kujutleda vaevalt,
kui näed Kalevite linna
esmakordselt laevalt:

Laineid vahuharjalisi
ümberringi tantsib;
loojuv õhtupäike kuldab
Kalevite kantsi.¹⁷

Raekoja torn taastati 1952, Niguliste kiriku oma aga alles 1974, kuid see hävis tulekahjus taas 1982. Viimaseid sündmusi mäletan juba ise. Minu endine klassiõde ja tulevane abi-kaasa oli vist esimene, kes 13. oktoobri ööl tule tõrjesse helistas ja Kirjanike Maja neljanda korruse aknast filmitäie pilte tegi. (Vt. Tuna käesoleva numbri esi- ja tagakaant.) Kes hiljem tänavalt püüdis pildistada, seda takistas miilits; kättesaadud filmid konfiskeeriti. Niguliste torni ülesehitus oli mõjunud otsekui Tallinna lõplik tervenemine sõjahaavust, tema uus häving vaid kaheksa aastat hiljem – nagu šokk, mis tekitas halba ebausku isegi nooremas generatsioonis. Selle mõju püüti järjekordse tornikiivri ülespanekuga võimalikult kiiresti mahendada; too paigaldatigi mõne aasta jooksul. Linlased võisid Pirita kaldapealselt ja Helsingi vahet kurseerivalt aluselt, milleks alates 1980. aastast oli legendaarne mootorlaev „Georg Ots”, taas ilma ängita näha korrastatud siluetti. Nagu öeldud, on sellel tallinlaste psühholoogiale olnud alati suur mõju.

Niisiis on Tallinna panoraam merelt olnud linna õnnetute aegade tundlik jäädvustaja. Õnnelikemal ajal on see aga pärvinud kiidusõnu nii kohalike elanike kui ka võõramaalastest rändurite suus. Käsiraamatus „Baltische Landeskunde” (1911), mida võiks pidada baltisaksa kodumaa-ainelise loodusloo – aga võimalik, et vaikimisi ka kodulooliste käibetõdede – kokkuvõtteks, öeldakse häbenemata, et „kõige tugevama mulje jätab ... linna panoraam. See pakub Euroopa üht ilusaimat linnapilti ...”¹⁸ Eestimaa rüütelkonna peamees Eduard von Dellingshausen meenutab, kuidas ta kohtus 1908. aastal Tallinna reidil seisval keiserlikul jahil „Standart” Inglise kuningannaga: „Kuninganna pöördus minu

¹⁷ P. Rummo. Kiri Tallinnast. Tallinn, 1955, lk. 9.

¹⁸ C. Hörschmann. Politische Geographie. Estland. – Baltische Landeskunde. Hrsg. K. R. Kupffer. Riga, 1911, lk. 419.

poole mõne sõbraliku sõnaga, ta kiitis Tallinna imekaunist siluetti ja Vene laevastiku muinasjutulist valgustust. See oli tõepoolest kaunis vaatepilt: maa poole vaadates võis selges maiöös näha Tallinna vanu gooti stiilis torne ...”¹⁹ Või võtkem üks üsna tüüpiline kirjeldus 1870. aastaist: „Juba kaugelt merelt vaadates kerkib horisondile Oleviste kiriku 140 meetri kõrgune torn, otsekuvi võimas Pharose majakas. Kui aurik viimaks lahte sisse keerab, siis tekitab vaade võluvale kaldapealsele meeldiva üllatuse: ühel pool kõrgub oma kirikute ja tornidega vanaaegne linn, teisel aga kerib end lahti sõbralike maamajade ja aiakeste pärg.” Ning sellele järgneb kooda, mis juhatab meid juba järgmise motiivi juurde: „Tallinna elanikud võrdlevad seda Soome lahe soppi Naapoli lahega.”²⁰

Jah, see on osutus juba vähemalt 19. sajandi algul juurdunud klišeele kõrvutada Tallinna ja Naapolit. Kas selle on algatanud linna külalised või linnaelanikud ise, on raske öelda. Eestlasele omaseks peetava irooniaga laseb Eduard Bornhöhe igatahes ühel oma jutustuse „Kollid” (1902) tegelasel seda kõrget võrdlust veidi madalstiilsemaks modelleerida: „Siis käänasin sadamasse, võtsin purjepaadi mehega ja sõitsin lahe peale välja. Teatavasti on see ainus külg, millest see hale varesepesa Tallinn „Põhjamaa Naapoli” nime vähegi ära teenib. Mida kaugemalt sa teda näed, seda parem.”²¹ Oma osa mängis Tallinna ja Naapoli võrdluse tekkel kindlasti eriti just saksa kultuuriruumis levinud Itaalia-kultus. Näiteks stiliseeris väljapaistev Tartust pärit kultuurigeograafiline esseist ja Itaalia-austaja Victor Hehn 1840. aastail ka oma kodust Baltikumi kergete itaaliaalike joontega, vastandades tema kombeid sel viisil Saksamaa omadele.²² Johann Gottfried Seume võrdles 1805. aastal Tallinna Siitsiilia sadamalinna Cataniaga²³, Arthur Schnitzler 1930. aastail aga Veneetsiaga: „Ma ei ole kuski näinud niisugust harmoonilist vee ja kivi ühendust kui neis kahes, lõuna ja põhja ehitusgeeniuse imeilusais loominguis ...”²⁴ Ka tänasele kunstiteadlasele meenutab vaade Toompealt „ürgvanu Toscana linnu”.²⁵ Ent nende juhuslikumat laadi mälupiltide kõrval on ilmselt püsivam olnud just võrdlus Naapoliga. See ei olnud muidugi mingi Tallinna eesõigus. Naapoliga on võrreldud paljusid teisi linnu, kui vaimustus kõrged tuurid võttis. Omapäraselt sarnastab Naapoli ja Tallinna varane reisimees Adam Olearius, kes külastas Tallinna korduvalt 1630. aastail. Ta arvab, et nii Naapoli kui ka Tallinna lähedal kasvab vili ilma väetamata hästi just seetõttu, et mõlemal pool on mullas palju tuhka: esimeses Vesuuvi vulkaaniline tuhk ja teises alepõllundusest tulenev puupõlemistuhk.²⁶

Kuid üldmõistena tähendas Naapoli kauni rannajoone ja ilmeka siluutiga linna mere kaldal. *Vedi Napoli e poi muori!* – „Näha Naapolit ja surra!” kirjutas Goethe 2. märtsil 1787 pärast Vesuuvi otsa ronimist oma Itaalia-reisi päevikusse ning vähemasti pool sajandit hiljem oli see väljend juba käibetõde, nagu näitab sissekanne ühte 19. sajandi alguse tava-tarkuse entsüklopeediasse.²⁷ Naapoli andis ette kauni linnapanoraami etaloni. Tallinna ja Naapoli reaalse sarnasuse aluseks – eeldusel, et see ei puudunud – oli linnade teatavate

¹⁹ E. von Dellingshausen. Kodumaa teenistuses. Eestima rüütelkonna peamehe mälestused. Tlk. V. Tamm, K. Uustalu. Toim. T. Hiio. (Eesti mälu, 47). Tallinn, 2011, lk. 204.

²⁰ Tsiteeritud teosest: Europa Erlesen. Tallinn. Hrsg. S. Schmidt. Klagenfurt, 2003, lk. 41–42 (viide teosele: Das heutige Rußland. Bilder und Schilderungen aus allen Theilen des Europäischen Zarenreichs. Hrsg. H. von Lankenu, L. von der Oelsnitz. Leipzig, 1876).

²¹ E. Bornhöhe. Tallinna jutud. Tallinn, 1962, lk. 185.

²² Vt. J. Undusk. Peamiselt Victor Hehnist, aga veidi ka Faehlmannist. III baltisaksa kirjakultuuri sümposiooni ainetel [2]. – Keel ja Kirjandus 2006, nr. 7, lk. 568–569.

²³ J. G. Seume. Mein Sommer 1805. – J. G. Seume. Prosaische und poetische Werke. Th. 4. Berlin, s.a. [ca 1870/1879], lk. 49.

²⁴ Arthur Schnitzler kiidab Tallinna. – Päevaleht 5. II 1937, nr. 36.

²⁵ J. Maiste. Põhjamaade palazzo, lk. 52.

²⁶ A. Olearius. Täiendatud uus reisikiri Moskoovia ja Pärsia teekonna kohta, lk. 112.

²⁷ Damen Conversations Lexikon. Hrsg. C. Herloßsohn. Bd. 7. S. I., 1836, lk. 377.

ühisjoontega meremaastik, Tallinna lahe sügava dekolteega kallas ja üle lahe avanevad heledad vaated, mis vastandatakse tihti siselinna kitsale ja hämarale armetusele – varesepesale. Taas tõdegem, et meri, Tallinna laht kui avara horisontaalse tasapinna looja on Tallinna panoraamis niisama tähtis kui taevasse suunatud tornitipud, vertikaalsuse markeerijad.

„Naapoli laht!” hüüab vaimustusega keegi tundmatu daam, kes 1820. aastail kusagil ülemise korruse aknast Tallinna lahte imetleb, aga hiljem all-linna tänavate inetust ja räpasust kirub, halastamata isegi Raekojale.²⁸ Kehtib seesama reegel, millest juba juttu oli: Tallinn tekitab vaimustust kaugvaates, aga pettumust või isegi nõrdimust lähipilgul.

Juba mainitud reisikirjanik J. G. Kohl, kes sõitis Tallinnast läbi 1830. aastail, arendab humoorikat võrdlust Tallinna ja Naapoli vahel edasi enam-vähem sessamas elamustraditsioonis: „Kui Tallinna lahte on naljatamisi võrreldud Naapoli lahega, siis pole siin selle võrdpildi lõpuleviimiseks igatahes puudust ka latsaroonedest, kes oskavad *dolce far niente*’t [sulnist jõudeolekut] niisama hästi hinnata kui itaallasedki.”²⁹ Latsarooned ehk juhu- ja päevatöölised, ajateenijad või väljateeninud madrused ja soldatid, pakikandjad jne. moodustavad Kohli meelest linna elanikkonna põhimassi.³⁰

Georg Julius (von) Schultz, kirjanikunimega Dr. Bertram, on asendamatu Balti lokaalkoloriidi talletaja saksakeelses kirjasõnas, kes arendab Tallinna ja Naapoli vahelise võrdluse välja ilmselt kõige üksikasjalikumal moel. „Tallinn on Põhjamaade üks ilusamaid linnu,” kirjutab ta, „aga ehtne „kilulinlane” ei lepi sellega. Tema arust võib Tallinna ühele pulgale seada vaid Naapoliga. Sest mõlemad kuulsad linnad asuvad ju mere ääres, ütleb ta, mõlema ees laiub laht koos kolme saarega – seal Capri, Ischia, Procida, siin Naissaar, Paljassaar ja Aegna. Mõlema asupaik meenutab amfiteatrit, mille taustal paistavad mäed ja igavene suitsusammas. Kui nüüd küsida, mis on need Tallinna mäed ja mis tema Vesuuv, siis näidatakse teile Löwenruh’ liivikuid ja Kadrioru alailma tossavat lubjaahju! Ja äärmuslased lisavad veel juurde: aga Naapolis pole ühtegi Olevistet!”³¹

Oleme taas maabunud Oleviste torni. Selle ülimalt lihtsat, kuid võimukat kohalolu Tallinna siluetis pole suutnud tänaseni miski väärata. Meie kaasaegne uurijagi tõdeb, et ehkki Tallinna lahte sissesõidul kerkib merest moodne linn oma panga- ja hotellitornide ning kõrgelamutega, mis vanalinna küll varjamata sellele ometi varju heidavad, „on tegelikult siiski Oleviste kirik see, mis nagu sajandite eest merelt vaadates esimesena silma torkab”³². Tornitipud Tallinna siluetis pole olnud mitte eeskätt puhta esteetika, vaid maise võimu esteetilised märgid. Toompealt alla kiikavad Pikk Hermann ja Toomkirik kehastasid Eestimaa rüütelkonna ehk valitseva aadli võimu, Raekoda – vaba linnakodanluse sõltumatut omavalitsust, kolm ülejäänud torni aga luteri kiriku üleolekut teistest konfessioonidest. On selge, et selles sümboolses koosluses puudus kaua aega üks võimukomponent, mis 19. sajandi lõpul püüdis end Baltimaade elus üha tungivamalt maksma panna – nimelt Vene keskvoim. Alles aastal 1900 õnnestus sel linnasiluetti saada oma esindaja Toompeale püstitatud Aleksander Nevski peakiriku näol. See oli esimene hoone, mis Tallinna suhteliselt saledasse gootilik-renessanslik-baroklikku siluetti tõi täidlase sibulakujulise vormi – ning korraga lausa viiest sibulast koosneva kobara. See häiris esmajoones rüütelkonna juhte, sest selles nähti õigusega märki baltisaksa autonoomia murenemisest Vene kotka küün

²⁸ Tsiteeritud teosest: Europa Erlesen. Tallinn, lk. 73, 97 (viited teosele: Die Bäder am Ostseestrande. Geschildert in malerischen Briefen einer Dame an eine Freundin. Leipzig, 1828).

²⁹ J. G. Kohl. Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen, lk. 276.

³⁰ J. G. Kohl. Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen, lk. 283–284. Vrd.: „Tallinna latsarooned on madrused, kes igal tänavanurgal oma teeneid pakuvad ...” (Dr. Bertram. Baltische Skizzen, lk. 117).

³¹ Dr. Bertram. Baltische Skizzen, lk. 116.

³² K. Brüggemann. Geteilte Geschichte in Estland?, lk. 235.

vahel. Rüütelkonna sekretär aastail 1899–1911, Eduard von Stackelberg, kirjutab oma mälestustes nõrduvalt, et vene kirik oli Toompeale ordulossi ja Toomkiriku ette istutatud „tahtliku solvangu ja keisrivõimu sümbolina”³³, rüütelkonna viimane peamees Eduard von Dellingshausen (selles ametis 1902–1918) aga rüütib oma tauniva otsuse diplomaatilisemasse kõnepruuki, võttes hinnangu aluseks Tallinna silueti: „Kõige rohkem häiris pealetükkivas bütsantsi stiilis ehitatud kirik Tallinna üldpilti, sest ei sobinud sugugi kokku vana hansalinna imekauni silueti gooti tornidega.”³⁴ Linnavalitsus oli vene kiriku jaoks lahkelt pakkunud ehitusplatsi küll eeslinnas, kuid loomulikult mõistis ehituse alustaja, tollane keskviimu kõrgeim esindaja kuberner Sergei Šahhovskoi, et nähtav viim Tallinnas hakkab pihta Tallinna siluetist ning iga uus viimutaotleja peab katsuma seda muuta. Ta suutis Vene keisrit talle olulises suunas mõjutada ning too andiski vastava ukaasi.

See solvas Eestimaa rüütelkonda seda enam, et tema ajaloolised suhted Vene keisrikogaga olid tihedamad kui teistel rüütelkondadel. Riia kui 13. sajandil alanud Balti ristiretke tugilinn ning hilisem Liivimaa provintsi keskus oli Tallinnast muidugi suurem ja tähtsam metropol, mõnes mõttes kogu Põhja-Baltikumi pealinn. Kuid ühes teises mõttes oli Tallinn Peterburile ometi lähemal. Ma ei pea silmas mitte väiksemat geograafilist vahemaad, vaid seda, et Eestimaa rüütelkonna peamehe amet olnud ainus kogu Vene riigis, mis andnud otsealluvusliku ettekandeõiguse (*Immediatvortrag*) tsaari juures.³⁵ See lõi Eestimaa rüütelkonna peamehe ja tsaari vahele otsekui isikliku usaldussuhte ning rüütelkonna peamees võis kõiki vaheastmeid eirates piltlikult öeldes igal ajal koputada tsaari uksele, et temalt audientsi paluda. Seda õigust polnud ei Liivimaa, Saaremaa ega Kuramaa aadlipesalikel. Niisiis oli Riia küll tähtsam tööstuslinn ja administratiivse keskusena, aga Tallinn oli nooblim, sest sümboliseeris otsekui usalduslepet aadli ja õukogaga. Vene stiili sibulikiriku paigutamine Pika Hermanniga ja Toomkiriku vahele oli vaikiv märk sellest, et tsaar ei hoolinud enam lähisuhtest Eestimaa aadliga ja laiemalt võttes – baltisaksa kogukonnaga. Kuid see umbusalduse kasv baltisakslaste ja venelaste vahel ei toonud kaasa mitte ainult Vene viimu sujuvat suurendamist Baltimail, vaid viis eeskätt kolmanda rahvuspoliitilise jõu, eestlaste esilekerkimiseni.

Tallinn, kus eestlased olid olnud pärast keskaega esimest korda uuesti enamusrahvus vähemasti 19. sajandi keskpaigast alates,³⁶ hakkas seda ülekaalu 20. sajandi algul ka poliitiliselt realiseerima. 1904. aasta valimistel said eestlased Tallinna linnavolikogus enamuse (37 kohta 60-st) ja moodustasid koos 4 venelasega liikmeks linnavalitsuse. 1906. aastal valiti esimest korda linnapeaks eestlane – Voldemar Lender. Nõnda sai Tallinnast poliitilises mõttes esimene eestlaste linn, eestlaste poliitilise vabanemise sümbol. Väiksemad linnad tulid hiljem riburada järele. Rahvusliku koosseisu põhjal võiks aga tänast Tallinna taas – pärast Nõukogude okupatsiooni ajal toimunud suuri rahvuslikke ülekandeid – nimetada keskaegseks või varauusaegseks Eesti linnaks. Kui mõned Kirde-Eesti linnad (eeskätt Narva) on ülekaalukalt vene elanikkogaga ja ülejäänud Eesti linnad ülekaalukalt eesti elanikkogaga, siis on Tallinn ainus linn, kus valdava eesti kogukogaga kõrval (55%) on ka teine suur etniline, nimelt vene kogukond. Etniliste eestlaste ja venelaste vahetõrje tänases Tallinnas on protsentuaalselt laias laastus seesama, mis ta oli eestlaste ja sakslaste vahel 16. sajandil või, ümberpöörduvalt, sakslaste ja eestlaste vahel 17. sajandi lõpus.³⁷

³³ E. von Stackelberg. Ühe baltlase võitlustee. Püüdlused, võidud ja kaotused. Tlk. R. Bender. (Eesti mälu, 38). Tallinn, 2010, lk. 132.

³⁴ E. von Dellingshausen. Kodumaa teenistuses, lk. 423.

³⁵ H. von Wistinghausen. Rüütelkonna viimane peamees. – E. von Dellingshausen. Kodumaa teenistuses, lk. 496.

³⁶ R. Pullat. Eesti linnad ja linnalised XVIII sajandi lõpust 1917. aastani. Tallinn, 1972, lk. 57–58.

³⁷ Vrd. R. Pullat. Brief History of Tallinn. Tallinn, 1999, lk. 68, 89.

Mälupaigana ehk kultuurimälu emotsionaalselt ja imaginaarselt varjundatud kontseptina oli aga Tallinn olnud eestlaste poliitilise vabaduse sümbol juba märksa varem. Ma ei pea silmas profaanset seika, et enne kui taanlased Valdemar II ajal Toompeale oma kindluse ehitasid, asus seal juba ees – Baltimaade esimese krooniku Henriku teatel – eestlaste linnus Lindanise. Pean silmas pigem eesti rahvuseepost „Kalevipoeg”, kus rahvaluule motiividele tuginedes, aga siiski esimest korda mõjusa tervikuna valati luulevormi sakraalrahvuslik idee Toompeast kui eestlaste muistse juhi Kalevi hauast. Eepose teisest loost loeme, et kui vana Kalev suri, siis tassis tema lesk Linda hua peale hunnikusse suured kivid, millest kerkiski Toompea mägi. „Ja nii on haud selle linna alguseks,” resümeerib ka Riias sündinud baltisaksa kirjanik Werner Bergengruen oma jutukogu „Surm Tallinnas” (1939) avapeatükis.³⁸ Nii alustasid eestlased Tallinna silueti hõivamist, võime resümeerida meie. Üks Tallinna hüüdnimesid on tuntud laulu järgi Kalevite kants, mis ühendab nii Kalevi kalmu kui ka eestlaste muistse linnuse teema.

Toompea on Tallinna vanalinna kõrgeim koht ja ühtlasi kõrgeima võimu sümbol ning, nagu nägime, on erinevad valitsejad sinna püüdnud jätta jälgi mingite ehitiste näol. Lisaks sellele olevat praegusse Taani kuninga aeda Toompeal legendi kohaselt langenud aastal 1219 taevast ka Taani tulevane riigilipp (Dannebrog), mis taanlased eestlastega peetud lahingus kaotusest päästnud.

Eestlaste lähenemine Toompea kui sümboolse kapitali märgistamisele on olnud teistest veidi erinev. Eestlased ei ole Toompeale püstitanud ühtegi torni. Aga nad on tõlgendanud kogu mäe ümber oma müütilise juhi kalmukünkaks. Järelikult on kõik teised valitsejad ehitanud mälestusmärke vaid eestlaste kuninga kalmule. Nii-öelda tema auks ja hiilguseks. Võib-olla on selline lähenemine ajaloole väga eestilik: mõelda võõrast omaks maapinna kaudu, mille eestlikus esmaõiguses ei ole vist eestlased isegi alistatud sajandeil kahelnud. Aga võib-olla on see mingis mõttes hoopis luterlik – või kaugema võrdluse korras isegi judaistlik. Eestlaste identsusloome toetub vähe pompoossetele välistele märkidele. Pigem on selle põhialuseks tekst, suuline pärimus, raamat. Eeposel „Kalevipoeg”, mille värsiridade pikaldase heide üle me heas seltskonnas kõik nalja viskame, on ajalooliselt ometi olnud rahvuslikku tüviteksti loov vägi. Eepose lõpuosas tõuseb tähtsaks motiiviks isaisade tarkuseraamat, mis seisab müüri külge aheldatult kusagil linnatornis. Kui Kalevipoeg selle esivanemailt päritud teose muretult võõrale (Lapu targale Varrakule) kingib, kaotab ta nii oma riigi kui ka vabaduse. Ühine raamat, ühine tekst saab eeposes otsekui rahvusliku kokkukuuluvuse ja jõu märgiks. Ja eks olnud ju 1980. aastate lõpu laulev revolutsioongi rahvuslike jõudude koondumine ühiselt lauldud tekstide kaudu.

Üks suuri eesti kultuurimälu avardavaid ideid, mille hilisem president Lennart Meri oma peateoses „Hõbevalge” (1976) esseistliku võluvusega esitas, oli see, et Tallinna kohal ei asunud enne taanlaste vallutust 1219. aastal mitte ainult hooajaliselt kasutatav linnus, vaid terve aolinn ehk varalinnaline keskus – püriasukatega rahvusvaheline kaubakoht, kus arenes ka eestlaste muinaslaevandus ja merekultuur.³⁹ See annab varasele Tallinnale tema meelest hoopis teise ilme kui näiteks Riiale, mis oli ühesemalt saksa asunike valitsetav linn. Tallinna asupaigas võinud juba enne kolonistide tulekut täheldada vilgast kaubanduslikku tegevust ja siin andnud eesti substraat palju enam tooni kogu keskaja vältel. „Revala aolinn oli erandlik, ja niisama tavatuks kujuneb ka keskaegne Tallinn.”⁴⁰ L. Merele oli kõige

³⁸ W. Bergengruen. Surm Tallinnas. Tlk. R. Sepp, M. Sirkel. Tallinn, 1998, lk. 8.

³⁹ Aolinnade võimalikkusest vallutuseel ajal vt. nt.: A. Vallas. Aolinnad, linnused ja kindlused. Tallinn, 2007, lk. 15–21; V. Lang. Varalinnalised keskused (aolinnad) hilismuinasaegses Eestis. – Kui vana on Tallinn? Koost. T. Kala. (Tallinna Linnaarhiivi Toimetised, nr. 8). Tallinn, 2004, lk. 7–27.

⁴⁰ L. Meri. Hõbevalge. Tallinn, 1976, lk. 421.

tähtsam rõhutada seda, et eestlased olid muistse merekultuuriga rahvas. Baltisaksa koloniaalses traditsioonis, mille eestlased olid ajapikku üle võtnud, oli juurdunud ühekülgne arusaam eestlastest kui maarahvast. Maarahva mõiste krampus üha enam põllupidamise ja sunnismaisuse ideede külge. Linnaeestlased ja nende lugu jäeti lihtsuse mõttes kõrvale. L. Mere suurte kultuurilooliste konstruktsioonide taga on sageli mõned lihtsad loogilised seosed, nagu ka see: kui üks rahvas elab aastatuhandeid mere ääres, siis on mõeldamatu, et tal puuduks oma merekultuur. Ja merekultuur Mere mõttes ei tähendanud mitte esma-joones kalapüüdmist või kõrgelt arenenud mereröövlioskusi (teatavasti rüüstasid levinud versiooni kohaselt Rootsi rikkaima linna Sigtuna aastal 1187 just eestlased), vaid eeskätt rahvusvahelist merekaubandust. Merekultuur võrdus avatud kultuuriga, vabadusega suhelda, vahetada kaupa ja mõtteid, ning liigelda vaba inimese kombel.

Presidendina jäädvustas Meri eesti poliitilisse mõttelukku mõned maksiimid. Üks neist, mille ta Taani välisministri Uffe Elleman-Jenseni kaudu oli laenanud belglaste kuningalt Leopoldilt ja mida ise hiljem palju pruukis, kõlas nõnda: ükski riik, mis avaneb merele, ei saa olla väike.⁴¹ See oli mõeldud nii geograafilise kui ka moraalse meeldetuletusena: meri ei lisa mitte ainult territoriaalset ulatuvust, vaid ka võimalikku vaimset suurust. Juba oma nõukogudeaegse hiigelessee „Hõbevalge” oli Meri lõpetanud lausetega, kus viis eestlaste kui vaba rahva ajaloolised võimalused otsesesse sõltuvusse nende merekultuuri olemasolust ning sellega seostuvast mälust: „Meri on liiga aktiivne majanduslik, poliitiline, psühholoogiline ja emotsionaalne tegur, et mereäärse rahva elust vaikselt kaduda. Sellist aega ei ole olnud. „Raske, lootusetu, pime orjaöö” on vahest kõige ohtlikum vale, millega meid on püütud võita, sest kui pöörame selja oma ajaloole, pöörduksime ka tuleviku poole seljaga.”⁴² Sõnum nõukogude seisakuaja sügavikust oli selge: niikaua, kuni me ei unusta, et oleme mereäärne ja merekultuuriga rahvas, jääme sõltumatuks kommunistlikust isolatsioonipoliitikast, sest meri on meie vaba suhtlemise mälu. Igast rannast algab avameri, avameri aga tagab rahvale vabaduse tunde, ükskõik kui sügaval see siis ka ei pesitseks. Merd saab valvata, kuid merele ei saa ette ehitada müüri, ei Hiina ega Berliini oma. Mere ääres säilib perspektiiv.

Kõnelesime juba sellest, kui tähtis on meri distantsti tekitajana Tallinna silueti vaatlusel. Tallinna siluett, vaade merelt, avaneb vabale inimesele. Sama tähtis on meri perspektiivi loojana kaldalt vaatlejale, keda ennast merele ei lasta. Hiljem, presidendina võrdles Meri Eesti riigi ülesehitamist ulgumerele seilamisega.⁴³ Eestlaste merekultuuri sidus ta esma-joones oma kodulinna Tallinna ajalooga.

Need meeldetuletused ei olnud tookord triviaalsed, sest alates juba 19. sajandi lõpust ning kooskõlas imperiaalse majandus- ja rahvuspoliitika tugevnemisega oli hakatud pii-rama ka Tallinna linnaelanike kontakti merega. 19.-20. sajandi vahetusel hoonestati suurem osa rannaalast tööstus- ja sadamarajatistega, mis lõhkus endise linnaliku struktuuri ning linna ja mere vahelise seose. „Seega kaotas Tallinn oma olulise ja traditsioonilise mere-linna tunnused.”⁴⁴

Kuid Meri ei olnud muidugi esimene, kes eestlaste mereäärsest asustusest tuletas vabaduse apoloogia. Toompea ehk müütiline Kalevite kalm kandis ligemale sada aastat, kuni aastani 1917, tornide kõrval oma kukil ka vanglat. 1905. aasta lõpul pandi Toompea vanglasse sotsialistliku kihutustöö pärast kinni noor kirjanik Friedebert Tuglas, kes visandas seal oma revolutsioonipoeemi „Meri”. Kas ta lae all asuvast kongiaknast tollal tõelist merd

⁴¹ Vt. nt. L. Meri. Presidendikõned. Tartu, 1996, lk. 334, 387; L. Meri. Riigimured. Koost. T. Kiho. Tartu, 2001, lk. 457, 509.

⁴² L. Meri. Hõbevalge, lk. 462.

⁴³ L. Meri. Riigimured, lk. 533.

⁴⁴ D. Bruns. Tallinn. Linnaehituslik kujunemine. Tallinn, 1993, lk. 217.

ka näha sai, see on siiani jäänud saladuseks, aga igatahes aias ta seal kuskil põhja pool kohavat merd kui vabaduse rannavett. Mässava mere motiiv oli esimese Vene revolutsiooni eelsel ajal muutunud üldse kirjanduslikult produktiivseks, paljudel oli eeskujuks ilmselt ka Maksim Gorki kuulus „Laul Tormilinnust” (1901).

Ent Tallinnast avaneval merel ehk Soome lahel oli Vene tsaaririigi koosseisus oma spetsiifiline tähendus. Meri oli suur vesi kahe ebavõrdse poliitilises seisundis sugulasrahva, eestlaste ja soomlaste vahel. Kontrasti muutis teravaks see, et mõlemad hõimumaad, nii Eesti kui ka Soome, olid Vene tsaaririigi alad, aga Soomel olid autonoomse suurvürstiriigi õigused, oma rahvuslik parlament jne., Eestit aga juhtisid ikka veel baltisaksa rüütelkonnad ja vene ametnikud. Hõimuvõlled soomlased olid Vene tsaaririigi ainuke enam-vähem vaba rahvas – meri oli see, mis neid Eestist lahutas. Meri oli järelikult vabaduse sümbol. Nii omandas meri Tallinna ja Helsingi vahel mõneti müstilise ilme.

See meri muutus veelgi müstilisemaks Nõukogude okupatsiooni ajal pärast Teist maailmasõda, kui osa Eesti randu suleti täielikult, teised aga tehti piirivalve patrullpindadeks, mille igal õhtul jalutasid koerte ja automaatrelvadega läbi kaugelt maalt tulnud sõdurid. Hilisõhtul ei tohtinud suvitajad rannas viibida ning põhjarannikut valgustasid ööd läbi suure võimsusega prožektorid. Paatide kasutamine oli range järelevalve all, sest 'paat' algriimuse sõnaga 'pagendus'. Saartele pääses vaid erilubadega. Hiiumaa majaanik Jaan Kross taotles oma naisele Ellen Niidule piirivalve kaudu luba, et too saaks suviti teda saarele külastama tulla. Ei oskagi öelda, kas Nõukogude võimu katsed merre Berliini müüri ehitada olid pigem traagilised või koomilised. Ometi paistsid Tallinnas selgematel päevadel üle mere Helsingi mastid, aga mis veel tähtsam – need mastid tõid Põhja-Eesti, eeskätt Tallinna kodudesse mingil ajal Soome Vabariigi televisiooni. See oli Tallinna vabadusajaloo üks järjekordseid aspekte, mis muutis me linna privilegeeritud paigaks kogu Nõukogude Liidus. Ainult siin sai üks soomeugri keelt kõnelev rahvas otsekanali kaudu enam-vähem neutraalset infot maailmas toimuva kohta. Muidugi olid olemas ka „hääled”, vabast maailmast Ida-Euroopasse suunatud raadiojaamad. Kuid nende pingutatud poliitiline angažeeritus võis tekitada ka kahtlusi erapoolikuses, ja mis peaaegu – pilt, see mõnes mõttes objektiivsem infoallikas kui hääled, tuli ju ikka ainult Soomest.

Esimene nõukogudeaegne lõdvenemisaeg oli teatavasti olnud Hruštšovi sula alates 1956. aastast, pärast Stalini isikukultuse hukkamõistu. Seegi polnud lõppeks muud kui vaid vanade valede asendamine uutega, kuid vähemasti tähendas see riikliku terrorismi vähenemist ja teatavat auru väljalaskmist vabamale vaimule. Eesti kirjanduses sai poliitilise sula vormiliseks lahenduseks vabavärss, mida ühe juhtfiguurina harrastas ka Jaan Kross, hiljem Saksamaalgi tuntud romaanikirjanik. Juba see maritiimne maksiim, mille Kross võttis vabavärsi lipukirjaks, äratas tähelepanu: „Riimitud värss on laevasõit jõgepidi, / vabavärss meritsi.” Tolle luuleuuenduseks nimetatud aja kuulsaim ideoloogiline manifest on aga Krossi vabavärsiline poem „Maailma avastamine”, mille ta pühendas oma 40. sünnipäevale. Kross oli lapsepõlve veetnud Tallinnas Kalamaja linnajaos, majas, mille aknad vaatasid merele, ja tollest ammusest elamusest hakkabki pihta teos, mis kutsub kõiki-kõiki-kõiki minema merele, asuma teele mis tahes meresõidukiga (neid on teoses üles loetletud 40), et avastada maailma ja iseennast. Seegi mereleminek omandas poliitilise varjundi olukorras, kus iha merele minna seostus paratamatult ihaga ära minna. Poem on pühendatud Kolumbusele ning hakkab pihta ridadega: „Kõik inimesed on sündinud Genuas. / Kõik inimesed on sündinud / sinise mere ääres.” Veel üks Itaalia sadamalinn, millega Tallinna võrrelda – suure avastusreisija kodupaik Genua. Ja taas on see põhiliselt Tallinna-alune meri, mille eestlane oma vabaduskujundiks valib; nii nagu Tuglas 1905. aastal ja nii nagu Meri oma kultuuriloolises esseistikas pärast Krossi.

Olles maininud Krossi nime, ei saa mainimata jätta muidugi ka Balthasar Russowi oma.

Meie seas viibib täna esimene ametlik Tallinna linnakirjanik, kes sai hiljuti välja valitud 53 kandidaadi seast ja jääb Tallinnast Saksamaale teateid saatma 2011. aasta maikuust septembrini. Tema nimi on Sarah Jana Portner ja ta ei ole pärit mitte mere-, vaid hoopis järveäärsest linnast, Starnbergist Baierimaal. Kuid mingis teises ja üldkultuurilises mõttes võiksime Tallinna linnakirjanikeks pidada ka Lennart Merd ja Jaan Krossi. Kross seisab Tallinna linnakirjanikuna mõneti väljaspool arvestust, sest ei ole küll ühtegi teist kirjan-dusteost, mis oleks Tallinna vastu tekitanud nii suurt huvi, nagu seda on tema mahukaim romaan – ja ma usun, et ka peateos – „Kolme katku vahel” (1970–1980). Ka paljud sakslas-ed on just selle romaani ajal jalutanud Tallinna vanalinna tänavail nagu vastpestud silmil ja nii mõndagi neist on saatnud oma eluajal veel Kross ise. Kuid „Kolme katku vahel” ei ole mitte ainult teos 16. sajandi Tallinnast, vaid see on ka teos esimesest tõsisest Tallinna linnakirjanikust, kroonik Balthasar Russowist, kelle alamsaksakeelset „Liivimaa krooni-kat”, mis aastail 1578–1584 ilmus lausa kolmes trükis, võib pidada esimeseks Baltikumist pärit autori bestselleriks. Russow nimetab end oma raamatu tiitelhel *Revalienser*’iks, tallinlaseks, ning tema raamat on suures osas just Tallinna linna lugu Liivi sõja kirevail aastail.

Russowi kroonikast leiab lugeja nii Krossi kui ka Mere unistuste Tallinna algeid. Kross ei kirjutanud oma „Kolme katku vahel” mitte ainult kui biograafilist, vaid ka kui autobiograafilist romaani Kalamajast pärit ajalookirjanikust, kes peab võõra võimu all rajama teed ülespoole. Russow kui eesti päritolu kesk- või varauusaegne kirjamees ei olnud algselt Krossi, vaid pigem Tallinnast pärit ajaloolase Paul Johanseni idee, kuid alles pärast Krossi on see idee paljude ajaloolaste poolt omaks võetud. Et Tallinna eestlaste seast võis 16. sajandil võrsuda nii oluline kirjanik nagu Russow, see haakub kahtlemata ka Mere ettekujutusega Tallinnast kui tugeva eesti substraadiga linnast kogu keskaja vältel. Aga seda Lennart Mere unelmate linna, ja nimelt tema õitsva merekultuuriga Tallinna, leiame ka Russowi kroonika kaante vahelt, näiteks sealt, kus Russow maalib Roosiaeda Suure Rannavärava mäel, otse kuulsa kahuritorni Paksu Margareeta kõrval: „Ja keset seda [Roosiaia] tasandikku seisis kõrge ja ilus roheline pikkade ja laiade okstega puu, mille alla ümberringi mõned pingid olid tehtud. Sealt vaatasidki inimesed iga päev suure rõõmuga, kuidas kõigi rahvaste laevad sisse ja välja purjetasid ja uhkesti loovisid ning iga kord, kui nad tulid või ära purjetasid, reidil vägevaid au- või rõõmupaukused lasksid. Ning kui kaubaselid tahtsid laevale minna ja maalt välja purjetada, siis tulid neid kodanikud, sellid, naised ja piigad Roosiaeda saatma, kus siis rohelise puu all jumalagajätkuks joodi, lauldi ja tantsiti.”⁴⁵

Just sellisest rahvusvahelisest kultuurivahetusest, mida Tallinn kunagi oma rüpes oli kandnud, tundis eesti intelligents puudust Nõukogude ajal, kui tehti tragikoomilisi katseid merre müüri ehitada.

Nii Russow, Kross kui ka Meri kirjeldavad oma raamatuis inimeste proovilepanekut sageli kannatusterohkel ajal. Ent need on lõppeks ometi kõik entusiastlikud teosed, kus Tallinn avaneb meie ees kui tegusate inimeste väsimatut saginat täis elulinn. Tähtsaimat baltisaksa kirjaniku sulest pärinevat Tallinna-raamatut, Werner Bergengrueni „Surma Tallinnas” („Der Tod von Reval”, 1939, eesti keeles osaliselt 1966, täielikult 1998) võib ju samuti nimetada elujaatavaks tema barokselt voogava musta huumori tõttu, mida baltisaksa kirjanduses mujal suurt ei kohta. Selles teoses ei mängita mitte ainult platoonilise surmaideega, vaid sõna otseses mõttes inimlike laipadega – ja seda lausa nende animaalses söödavuses-joodavuses. Selle absurdistlik-lustliku mängu juures ei jää peategelaseks ikkagi mitte elu, nagu eesti soost kirjanikel, vaid surm. Bergengruen vormib oma Saksamaal siiani

⁴⁵ B. Russow. Liivimaa kroonika. Tlk. D. ja H. Stock. [2. tr.]. Tallinn, 1993, lk. 229.

populaarse jutukoguga Tallinnast surnute linna, ning vähemasti sakslase kollektiivmõistus ei saa sellest Tallinnaga seostuvast asjaolust üle vaadata. Teos on kultuuriliselt väiksemas plaanis võrreldav belgia kirjaniku Georges Rodenbachi romaaniga „Surnud Brügge” („Bruges-la-morte”, 1892), mis on taganud Brüggele „surnud linna” maine. Me võime Bergengrueni raamatu paatost seostada baltisaksa ajaloo lõppfaasiga Eestis ja Lätis ning sellest tulenevate meeleoludega. Kuid nii selle kui ka moodsa absurdifilosoofia heistuste kõrval jääb teose üheks toitepinnaks kahtlemata hiliskeskaja kunstis levinud surmatantsu teema. Ka selles osas on Tallinn Baseli või Berni kõrval tähtis Euroopa linn. Siin on ühena vähestest säilinud suur keskaegne surmatantsu-teemaline maal.

Niguliste kirikus asub Lüübeki meistri Bernt Notke 13 figuurist koosnev seitsme ja poole meetri laiune „Surmatants” 15. sajandi lõpust. Surmatants on nukker teema inimsõbraliku moraaliga: ela, inimene, ja võta elult, mis sel pakkuda, sest surma palge ees on nii paavst kui ka prostituut võrdselt tühi olendid. Surmatantsu žanris ületab hiliskeskaeg tegelikult juba konventsionaalsed kiriklikud hierarhiad; ametkondlik lähedus jumalale ei anna siin kellelegi surma ees eeliseid. Tallinna „Surmatants” on ilmselt vaid fragment palju suuremast, võimalik et ligi 50-figuurilisest maalist, millel on geneetiline seos Lüübeki Maarja kirikus asunud, aga tänaseks hävinud „Surmatantsuga” (1462): ta on kas selle osa (nagu varem arvati) või selle osaliselt säilinud hilisem teisend. Mida rohkem süveneda Euroopa surmatantsude kunstiloolisse tausta, seda ilmsemaks saab Niguliste kirikus paikneva maali „tõeline ikonograafiline haruldus”⁴⁶.

Ent meid huvitab linnasiluett. Kunagise Lüübeki „Surmatantsu” maastikulises taustas olid Lüübeki tornid hästi eristatavad ja sedavõrd konkreetne linnapilt oli üleüldse Notke uuendus surmatantsu-žanris. Tallinna „Surmatantsu” figuuride taga pole seevastu mingit märki Tallinnast, vaid ainult säilmed ilmselt sellest samast Lüübeki vaatest. Seda on põhjendatud nii kunstniku esteetilise küpsemisega, mis toonud kaasa realistlikust detailitruudusest ülekasvamise, kui ka stilistilise moe vaheldumisega 15. sajandi lõpus. Või oli asi lihtsalt selles, et Notke polnud Tallinna torne näinud? Igatahes on Tallinna motiivide puudumist peetud tõenduseks ka väitele, et Notke pole Tallinna „Surmatantsu” algselt maalinud üldse Tallinna jaoks.⁴⁷ Aga üks tellitud ju sellesama Niguliste kiriku peaahtar teiselt Lüübeki meistritelt, Hermen Rodelt; see jõudis Tallinna aastal 1481 ning sealtki leiame Lüübeki areda silueti – selle silueti arvatavasti üleüldse varaseima säilinud maalingu.⁴⁸ Niisiis võib oletada, et altari geograafiline asukoht ja sellel kujutatud maastik ei olnud teineteisest sõltuvad.

Olgu, kuidas oli, aga Oleviste nõelateravikku poleks Notke oma 1490. aastail valminud pildile veel nagunii saanud panna – torn ise valmis kümmekond aastat hiljem. Olevistet ei maini otseselt ka Bergengruen oma jutukogus, võib-olla seepärast, et ta oli vaid Tallinna külastanud riialane. Tallinna linnakirjanikud pole saanud seevastu Olevistest mööda. J. Krossi „Kolme katku vahel” hakkab pihta just sellega, kuidas noor peategelane ronib Itaalia köietantsijate külaskäigu ajal salaja Oleviste torni ja elab seal läbi midagi enneolematut, mis annab perspektiivi kogu ta edasisele elule. Ja kui kroonik Balthasar Russow tahab kirjeldada tallinlaste häda suurust, siis ütleb ta, et „kui ka kõik tallinlased seisaksid kõrgel Oleviste torni tipul, siis ei saaks nad ometi oma õnnetust üle vaadata”.⁴⁹ Oleviste, nagu näeme, on tallinlase mõõt nii õnne kui ka õnnetuse tarvis.

⁴⁶ M. Lumiste. Tallinna Surmatants. Tallinn, 1976, lk. 47.

⁴⁷ Der Totentanz der Marienkirche in Lübeck und der Nikolaikirche in Reval (Tallinn). Edition, Kommentar, Interpretation, Rezeption. Hrsg. H. Freytag. Köln–Weimar–Wien, 1993, lk. 7, 22.

⁴⁸ A. Fülberth. Tallinn/Reval. Ein kunstgeschichtlicher Rundgang durch die Stadt am Baltischen Meer. Regensburg, 2011, lk. 23.

⁴⁹ B. Russow. Liivimaa kroonika, lk. 289.

Tallinlased on harjunud oma elu mõtestama linna tornide järgi. Eestlaste kahe torniga Kaarli suurkirik Tõnismäel oli ennast siluetti sirutanud juba 1870. aastal. Pangem aga tähele, et kahe maailmasõja vahelisel Eesti Vabariigi ajal ei ehitatud juurde ühtegi linna siluetti teravalt tungivat hoonet. See polnud ilmselt märk mitte ainult kokkuhoidlikkusest ja napiks jäänud ajast, vaid ka suhteliselt taltsast võimutahtest. Sest ega plaanidest puudust olnud. Nii tuli üks või teine välja kavaga ehitada Nevski katedraal Toompeal ümber Iseisvuse Panteoniks; püstitada Toompeale Vabadussõja mälestusmärk, mis linna siluetis ületaks kõikide teiste tornide kõrguse; rajada Vabadussõja mälestusmärk Harjumäele või Lasnamäe kõrgeimale künkale; ehitada uus pilvelõhkuja mõõtu Raekoda või Lasnamäele kõrge sambaga Sõjamäe hiis jne.⁵⁰ Kõik need suurejoonelised plaanid Tallinna siluetti muuta jäid enne Teist maailmasõda teostamata.

20. sajandi kõrgehitised ilmusid siluetti alles Nõukogude võimu ajal. Neid hakati planeerima juba 1940. aastail, kuid esimestel aastakümnetel suudeti valmis ehitada vaid Tallinna Elektriijaama 103 meetri kõrgune telliskorsten (1948). Üheks kinnisideeks kujunes Viru väljakule püstitatav Võidu monument, mis teisesenes mõne aja pärast mõtteks ehitada Viru väravate ette 15-korruseline ja 118 meetri kõrguse tornikiivriga Nõukogude Maja.⁵¹ See idee jõudis ka kunstnike ja luuletajate tulevikumälestustesse:

Neid tulevpäevi, kus sa astud
Tallinnas uues, säravas,
kus võimas vaade võtab vastu
sind vanas Viruväravas:
sul Vana-Tallinn selja taga
kui muuseum, kui muistne hiid;
tee ees sul, riigimehel, aga
Nõukogude Paleesse viib.⁵²

Ka Pelguranda pidi kerkima pompoosne pilvi kriipiva torniga kultuuripalee. Kõik need mõtted olid vist taas liiga ülevoolavad Eesti suhteliselt kainete olude jaoks ning stalinistlikku tornidehullust jäi Tallinna meenutama üksnes nn. torniga maja Tartu maantee ja Liivalaia tänava nurgal, mõõdukas kuuekorruseline ehitus 20-meetrise torniga, mis linna siluetis kaasa ei räägi. 1960. aastail valminud uus Tallinna generaalplaan nägi jälle ette rohkete kõrghoone-tega keskust vanalinna vahetus läheduses, kuid sedagi ei juurutatud sel kujul tootmisse. 1970. aastatel hakati nii-öelda teaduslikult välja töötama linna uuendatud silueti kavandit.⁵³

Iseenesest oli see ju meeldiv lahendus, kui 118 meetri kõrguse Nõukogude Maja asemele kerkis Viru väljakule 1972. aastal tervelt 50 meetrit madalam „Viru” hotell. Sellega algas uus, kandiliste peade ajajärk Tallinna siluetis. „Hotelli 23-korruseline kõrgplokk oma massiivse mahuga oli Tallinna siluetis uueks aktsendiks.”⁵⁴ Linnarahvas tajus hoonet ühelt poolt kui eesti-soome sõpruse tähist, teisalt aga oli see ka KGB kullaaук, totaalse pealtkuulamise maja. 1980. aastal valmis Moskva olümpiamängude purjeregati külaliste tarvis hotell „Olümpia” (taas „uus aktsent Tallinna siluetis”⁵⁵), kuid seegi omandas ambivalentse

⁵⁰ D. Bruns. Tallinn. Linnaehitus Eesti Vabariigi aastail 1918–1940. Tallinn, 1998, lk. 110–112, 138–140, 143–150, 161–162.

⁵¹ D. Bruns. Tallinn. Linnaehituslik kujunemine, lk. 129–135.

⁵² P. Rummo. Kiri Tallinnast, lk. 27.

⁵³ A. Juske. Kuidas Tallinnale siluetti tehti ja mis sellest kõigest on saanud. – Eesti Päevaleht 23.09.2006, lk. 20–21.

⁵⁴ Eesti arhitektuur 1. Tallinn. Toim. V. Raam. Tallinn, 1993, lk. 277.

⁵⁵ Eesti arhitektuur 1, lk. 117.

tähenduse seoses olümpiamänge tabanud poliitilise boikotiga. Lasnamäe tornelamud, mis merele ära paistavad, ehitati 1970.–1980. aastail suuresti Venemaalt sisse toodavate töökäte jaoks ning mõjusid üha enam agressiivse majandus- ja rahvuspoliitika sümboleina. Ametlikes unistuisis hõljus Lasnamäe tornide ümber roosiline oreool: „Sõites moodsal mugaval laeval tagasi oma ettevõtte või asutuse puhkebaasist Aegnalt või Naissaarelt, imetlete ikka ja jälle Tallinna uut, kordumatut siluetti, mis on loodud Lasnamäe ehitajate kangelasliku teoga.”⁵⁶ Sellesse näiliselt sajaprotsendilisse sovetlik-kitšilikku lausesse suutis tollane Tallinna linnapea Ivar Kallion ometi sisse susata vastupanumõtlemise elemente. Naissaar oli tollal (ja jäi veel kauaks ajaks) Nõukogude armee poolt okastraadiga eraldatud alaks. Naissaare esitlemine tulevase suvituspiirkonnana oli selles kontekstis vaat et pühadusteotus, mis osteti Lasnamäe „kangelasteo” tunnustamise hinnaga.

Taasiseseisvumisaeg on põhjustanud torniehituse uue laine. Tallinna siluetti on võimsate „tegijatena” sisse murdnud SEB-panga hoone, hotellid Radisson-SAS ja Swissôtel kui rahvusvahelise majandusvõimu märgid, lisaks mõned kesklinna tornelamud. Agressiivselt laia laubaga majad on hakanud tooni andma Pirita-poolses meremaastikus, kus aastakümneid seisis püsti üksik delikaatne rakett. See nüüdseks paraku hooletusse jäetud 36 meetri kõrgune Jääretke obelisk Maarjamäel aastast 1960 (arhitekt Mart Port) on minu jaoks olnud üks Tallinna kütkestavamaid vorme. Mingi vaid lähemale ja vaadake altpoolt tema platoonilis-ideaalselt taevasse vibutuvat figuuri! Peaaegu keegi ei ole kunagi osanud öelda, mis asi oli Jääretk (Vene laevastiku evakueerimine Tallinnast Kroonlinna 1918. aasta talvel seoses sakslaste pealetungiga – iseenesest ju kõrvaline sündmus), kuid obeliski valge esteetiline täius on isegi kuludes ja katki minnes aastatega vaid kasvanud.

Mida ma kõige sellega lõpetuseks öelda tahan? Seda, et ajaloo estetiseeriv pilk taltsutab argipäeva nõmeduse. Tallinna tornidel on enamasti ambivalentne algupära. Neid pole ehitatud mitte ainult funktsionaalseid vajadusi või esteetilisi eesmärgi silmas pidades, vaid nad on arhitektuurilised vasted erinevate rahvaste, riikide, seisuste, konfessioonide jne. võimutaotlustele. Laias laastus võiks ehk isegi väita, et mida suurem pretensioon, seda kõrgem torn. Paljud pretensioonide tornid on jäänud vaid unistusteks, kuid me näeme nende varje reaalse hoonete vahel ja seda, et mõni neist aeg-ajalt ikka ja jälle materialiseerub. Miks ehitatakse Tallinnas väikefrankfurtlikke torne ja miks ei tehta seda Helsingis? Tallinn – pretensioonide linn? Jah, aga juba see meri Tallinna sügavas dekoltees on ju pretensioonikas.

Nagu öeldud, ajaloo estetiseeriv pilk taltsutab argipäeva nõmeduse. Vähemasti juhul, kui see nõmedus jääb inimlikult hea tahte piiresse. Tallinna siluett on vist veel tänagi põhiliselt rõõmus ja rahumeelne, nagu ta oli kunagi kilukarbietiketil. Oleviste juhatab vist siiaamaani vägesid.

Jaan Undusk

(1958)

Lõpetanud 1982 Tartu ülikooli eesti filoloogina. *Dr. phil.* Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse direktor. Eesti TA liige. Avaldanud uurimusi kirjandusfilosoofia, kultuuriloo, eesti ja baltisaksa kirjanduse ning ajalookirjutuse kohta jm.

⁵⁶ I. Kallion. Kodulinn Tallinn. Tallinn, 1978, lk. 177.